

“QIRX BATIR” DASTAN SILSİLƏSİNDƏ “ŞORA BATIR” DASTANININ MURİN SENGİRBEKULİ VARIANTI

Qumru Şəhriyar

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: nevayi-qumru@rambler.ru

ORCID: 0000-0001-6130-7063

DOI: <https://doi.org/10.30546/2960-1967.2026.1.2041>

Xülasə. “Qırx batır” dastan silsiləsinin ikinci həlqəsi olan “Karadön batır və onun nəslı”nin sonuncu bağı “Şora batır” dastanıdır. Dastanın Kırım, Kazan və Dobruca tatarlarına, qazax, qaraqalpaq, qırğız və noqaylara aid çoxlu sayda variantları mövcuddur. Orta Asiyada dastan söyləyicilərinin repertuarında bu gün də aktiv şəkildə söylənilən “Şora batır” dastanı hələ qədim zamanlardan Nurım, Murat Mönkeuli və Kaşağan jıravların repertuarında geniş yer alır. Onlar özlərindən sonra böyük bir məktəb yaratdılar və həmin məktəbin görkəmli nümayəndələri Musa, Sügir, Ömir, Aytkul, Ötkelbay, Düysenbay, Murin kimi jırçılar “Şora batır” dastanını məhz onların dilindən öyrəndilər.

“Qırx batır” haqqında dastan silsiləsi dörd həlqədən ibarətdir və “Şora batır”ın da daxil olduğu ikinci həlqə özündə on dastan ehtiva edir. Buraya daxil olan dastanların hər biri ayrı-ayrılıqda tədqiqata cəlb olunmuşdur. “Şora batır” dastanı isə XIX əsrdən etibarən öyrənilməyə başlanılmışdır. Dastan haqqında ilk elmi araşdırmalar Ç.Vəlixanovun, P.Falevin, S.Seyfullinin, X.Cumaliyevin, S.Mukanovun, B.Kenjebayevin, M.Auezovun, R.Berdibayevin, A.Ospanulının, T.Tokbergenovun və digər bu kimi alimlərə aiddir.

Məqalədə “Şora batır” dastanının Murin Sengirbekuli variantından bəhs ediləcəkdir.

Açar sözlər: epik mətn, epik süjet, “Şora batır”, Murin Sengirbekuli, Murin jırav, jırav-söyləyici

Giriş

Jırav-söyləyici məktəblərinin zəngin olduğu qazax epik mühiti “Qırx batır” dastan silsiləsinə daxil olan dastanları ayrı-ayrılıqda mühafizə etməyi bacarsa da, silsilə tam şəkildə günümüzdə gəlib çatmamışdır. Ümumiyyətlə, silsilə nədir və bu silsilənin hansı səbəbdən yaranmasına ehtiyac duyulması da maraqlıdır.

Əvvəla onu qeyd edək ki, silsilənin yaranmasında jırav-söyləyicilər və onların həmin mətni söylədikləri auditoriya da böyük rol oynayıb. Silsilə qazax ədəbi mühiti üçün xarakterik olduğundan onun yaranma səbəbini də elə həmin mühitin içərisində axtarmaq vacibdir. Jırav-söyləyici Murat Mönkeuli “Qırx batır” silsiləsinin yaradıcılarından biri hesab olunur. Amma buna baxmayaraq, silsilə onun ifasında tam deyil. Görünür, Qızıl Orda və onun xələfləri dönməsinə aid olan qəhrəmanlıq dastanlarının bir yerə yığılaraq, bir başlıq altında səslənməsi məhz onun ideyası olub, lakin o, bu işi sonacan davam etdirə bilməyib.

Özü xatirələrində bunu etiraf etməsə də, Murat Mönkeuli məktəbinin ən məşhur nümayəndəsi Murin Sengirbekulidir. Ən azından ona görə ki, onun başlatdığı işi Murin jırav tam şəkildə sona çatdırıb. Birinci dünya müharibəsi Qazaxıstana istər iqtisadi, istərsə də siyasi cəhətdən çox ağır zərbə vurmuşdu. Vətəninin ağır günləri, çətin iqtisadi-siyasi vəziyyəti görə Murat Mönkeuli o dövərdə özündən əvvəlki jıravların repertuarlarındakı qəhrəmanlıq dastanlarını şəcərə şəklinə toplayaraq repertuarına daxil etmiş və üstəlik də öz məktəbinin nümayəndələrinə öyrətmişdir. Xalqın belə qəhrəmanlıq salmanələrini unutmaması üçün əlindən gələni əsirgəməyən jırav silsilədəki dastanların sırasına “Kaztuqan” və “Karasay və Kazı” dastanını da daxil etmişdir. Amma təəssüf ki, Murat Mönkeulinin ifasındakı “Qırx batır” silsiləsinin neçə dastandan ibarət olduğu bilinmir, çünki onun ifasında silsilə yazıya alınmamışdır.

Bu silsilə qazaxlar arasında “Kırımın qırx batırı” adlanır. Noqaylar arasında da belə bir silsilə mövcud olub və o, “Noqayın qırx batırı” adlanıb. Bu silsiləsinə 1920-ci ilə qədər jırav İdris İshaqulı məclislərdə söyləyirmiş. Həmin variantı Zeyid Kaybalıyev 1920-ci ildə eşidib, amma bilinməyən səbəblərdən yalnız 1928-ci ildə yazıya almağa müvəffəq olub. Buna baxmayaraq, yenə də naməlum səbəblərdən o, həmin variantı nəşr etdirə bilməyib.

Z.Kaybalyevin nəticəsi ulu babası haqqında xatirələrində yazır ki, “ulu babam Zeyid 1941-ci ildə cəbhəyə yola düşməzdən əvvəl topladığı bütün folklor materiallarını, o cümlədən “Noqayın qırx batırı” silsiləsini keçəyə büküb torpağa basdırmışdı. Lakin 1946-cı ildə müharibədən qayıdanda basdırdığı materialların yerini tapa bilməyib. 26 il sonra – 1967-ci ildə bu tarixi-epik nəğmələr yarıçürük halda tapıldı və onların arasında “Noqayın qırx batırı” da var idi” [18]. Bu hadisədən sonra Zeyid Kaybalyevin haqqında danışılan həmin külliyyatının ələ gələ biləcək az bir hissəsi qalmışdı.

Fərqli və mübahisəli olmasına baxmayaraq, II Dünya Müharibəsi zamanı jıravlar bu milli sərvəti bacardıqları qədər qorumağa çalışmışlar. O dövrdə xalqın əzmini artırmaq üçün “Qırx batır” haqqında dastan silsiləsinin yaradılmasına ehtiyac duyulmuşdur. Amma təəssüf ki, çar Rusiyası dönmündəki təzyiqlər, ardınca da Sovet İttifaqının türk xalqları arasında qəhrəmanlıq dastanlarının toplanıb tədqiq və nəşr olunmasına qoyduğu qadağalar bu silsilənin tamamlanmasına və göründüyü kimi, müxtəlif variantlarının yazıya alınmasına mane olub. Ona görə də jırav-söyləyicilərin repertuarları silsilənin yalnız bu qədərini günümüzdə gətirib çatdırıb bilmişdir.

“Şora batır” dastanı

“Şora batır” dastanı jırav-söyləyicilər arasında qədimdən bəri oxunmasına baxmayaraq, tədqiqat tarixi XIX əsrdən başlayır. Dastanın ilk tədqiqatçıları da Ç.Vəlixanovun, P.Falevin, S.Seyfullinin, X.Cumaliyevin, S.Mukanovun, B.Kenjebayevin, M.Auezovun, R.Berdibayevin, A.Ospanulının, T.Tokbergenovun və başqalarıdır. Dastanın ilk dəfə nağıllaşmış variantını 1857-ci ildə Litvin ləqəbli nəşir B.Zaleski yazıya alaraq polyak dilində nəşr etmişdir. Sonra bir-birinin ardınca İ.Berezin (1862-ci ildə Kazanda tatar variantını), M.Osmanov (1883-cü ildə noqay variantını), V.Radlov (1886-cı ildə Krım-tatar variantını) dastan mətnini nəşr etdirmişlər. “Dastanın ən geniş və tam versiyası İ.Berezinin hazırladığı müntəxəbata daxil etdiyi variant” hesab olunur [11, s.215]. 1884-cü ildə Kazanda M.Aliakberuli tərəfindən “Kiyssa-i Nərikтин uğlu Şora batır” adı ilə dastanın qazax variantı nəşr edilmişdir. 1895-ci ildə A.Divayev dastanın bədii variantını rus dilinə tərcümə edərək çap etdirmişdir. Bundan sonra, alim 1922-ci ildə dastanın lentə alınmış iki müxtəlif variantını Daşkənddə nəşr etdirmişdir.

S.Seyfullin və S.Mukanov 1932 və 1939-cu illərdə dastan mətnlərini tam şəkildə nəşr etdirmişlər. A.Sikaliev 1956-1966-cı illərdə “Edigey”, “Şora batır” və “Er Tarqın” dastanlarının bir neçə variantını toplayıb çap etdirmişdir. Q.Səttarov 1981-ci ildə dastanın irihəcmli variantını lentə almış, 1993-cü ildə Almatıda ayrıca bir kitab şəklində nəşr etdirmişdir.

Dastana elmi tədqiqatlar da həsr edilmişdir. 1998-ci ildə A.Mamıtov “Şora batır” dastanının poetikası” adlı dissertasiya işi yazmışdır. Elə həmin ildə də B.Korqanbekov “Şora batır və onun milli variantları” adlı doktorluq dissertasiyası yazmış, 2002-ci ildə həmin işi monoqrafiya halında çap etdirmişdir. Alim 2014-cü ildə “Şora batır” dastanı: nüsxələri, genezisi və tarixiliyi” adlı monoqrafiya da nəşr etdirmişdir. Bundan başqa, L.İbrahimova “Türk xalqlarının yaradıcılığında Çura batır dastanı” adlı dissertasiya işində dastanın tatar, Krım-tatar, noqay və qazax variantlarını tədqiqata cəlb etmişdir. A.Çerkesova 2018-ci ildə yazdığı “Şimali Qafqaz noqaylarının şifahi ənənəsinin musiqisi: etnik və ərazi aspektləri” adlı dissertasiya işində isə noqaylar arasında nota alınaraq bu gün də səsləndirilən beş qəhrəmanlıq dastanı müəyyən etmişdir: “Aysaulı Ahmet”, “Şora batır”, “Edigey”, “Er Tarqıl”, “Mamay”.

2005-ci ildə “Mədəni miras” milli proqramı çərçivəsində “Kırımın qırx batırı” adı ilə silsilə çap olunmuşdur. Eyni zamanda 2004-2013-cü illərdə M.O.Auezov adına Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutu həmin proqram çərçivəsində yüz cildlik “Babalar sözü” toplusunu nəşr etdirmişdir və silsiləyə daxil olan dastanları burada toplamışdır. 2012-ci ildə toplusunun 85-ci buraxılışında dastanın “Şora batır” adlı üç variantı nəşr olunmuşdur.

“Şora batır” dastanı Orta Asiyada müxtəlif jırav-söyləyicilərin repertuarında bu gün də aktiv şəkildə yer alır. Musiqişünas A.Çerkesova dastan haqqında danışıarkən müasir ekspeditorların tədqiqatları ilə bağlı yazır ki, onlar xalqın arasından “eposun bir neçə formasını qeydə almışdır: qaranoqaylarda solo ifa, Kuban noqayları arasında isə “ejüv” adlandırdıqları xorun dəstəyi ilə solo və qrup ifası. Keçmişdə epik mətnləri daha müxtəlif ifa formalarında dinləyicilərə çatdırırdılar” [15, s. 12-13]. Təbii ki, bu müxtəlifliyi jırav-söyləyicilər yaradırdı və onlar aid olduqları məktəbin ənənəsi ilə yanaşı, eyni zamanda auditoriyanı da nəzərə alırdılar. Deməli, jırav-söyləyicilər bir tərəfdən ənənəyə sadıq qalmalı, digər tərəfdən isə auditoriyanın maraqlarını düşünməli idilər. “Şora batır” və “Edigeş” dastanlarının variantlarının məzmun və mətnindən danışıarkən A.Sikaliev XVI-XIX əsrlərdə Noqay diyarının müxtəlif bölgələrində böyük söyləyici məktəblərinin mövcudluğunu və onların fəaliyyətini “eposu qorumaq və təbliğ etmək” məqsədi daşdığını yazır [14, s.165].

Jırav-söyləyici Murin Sengirbekuli

Murin Sengirbekuli (1860-1954) silsiləyə daxil olan dastanların böyük əksəriyyətinin söyləyicisidir və məhz onun ifasında silsilə, nisbətən, tamdır. Onun əsl adı Tlegendir. Atası və babası dəmirçilik və zərgərliklə məşğul olublar. Murin özü də bu işə maraq göstərmiş, hətta 30-cu illərdə şəxsi emalxana açmışdı. O, 18 yaşında artıq akın kimi məşhur idi. 1942-ci ildə I Dünya Müharibəsinin ağır illərində N.Sauranbayev, E.İsmayılov onu Almatıya dəvət edərək silsiləyə daxil olan 35 dastanı onun dilindən yazıya almaq istəyiblər. O zaman Murin jıravın 83 yaşını var idi. Lakin təəssüf ki, onun ifasında silsilənin ilkin və demək olar ki, tam variantı müəyyən səbəblərdən yazıya alınmamışdır.

A.Karatayev yanlış olaraq “silsiləyə daxil olan bütün dastanların Manqıstau elindən olan akın, jırav Murin Sengirbekuli tərəfindən yazıya alındığını” söyləyir [17]. Bu dastanlardan yalnız 29-u Murin Sengirbekuli tərəfindən müxtəlif vaxtlarda söylənmişdir. “Qırx batır” dastan silsiləsini bir dəfə tam şəkildə söyləmək üçün “45 gün” lazımdır [10; 19]. Və nəzərə alsaq ki, bu dastanları söylədiyi zaman Murin jıravın 83 yaşını var idi, o zaman onun bəşəriyyətə bəxş etdiyi bu ecazkar ədəbiyyat nümunəsi əvəzsiz mənbədir deyə bilərik.

Biz, tədqiqat zamanı müxtəlif mənbələrə müraciət etsək də, Murin Sengirbekuli variantını əsas silsiləvi zəncir hesab edirik [2; 8; 9]. Çünki digər jırav-söyləyicilərin ifasındakı variantlarda dastanın silsiləviliyi Murin Sengirbekulidə olduğu kimi tam və zəncirvari deyil. Jırav özü haqqında deyirdi ki, “... on səkkiz yaşımdan dombıra çalıb mahnı oxuyurdum. Məşhur şair, şeir öyrəndiyim müəllimlərim... Nurım və Kaşağan idi, dörd ay Nurımla, dörd-beş il Kaşağanla dost olmuşam. Onlardan noqay mahnılarını öyrənmişəm” [6, s.239; 12, s.91; 19].

1942-ci ildə N.Sauranbayev “Sosialist Qazaxstanı” qəzetinin 19 iyul tarixli sayında Murin Sengirbekulinin sözlərinə əsaslanaraq yazırdı ki, silsilənin “500 ildən artıq yaşını var. XV əsrdən ağızdan-ağıza oxunur və onu ilk yaradan Sıpira jırav, ondan Abıl, ondan Nurım, Kaşağan və bu dastanın ən son söyləyicisi Murin Sengirbekuli onu XIX əsrin 80-ci illərində xalq arasında “populyarlaşdırmışdır” [7, s.49; 13]. Bundan başqa, “Atırav, qaraqalpaq, türkmən bölgəsində Murin jırav ilə eyni dövrdə yaşayan Musa, Sügir, Ömir, Aytkul, Ötkelbay ilə Düysenbay kimi jırçılar da bu silsiləyə daxil olan dastanlardan bəzilərini söyləmişlər. Onlar da Murin Sengirbekuli kimi bu dastanları Nurım ilə Kaşağandan öyrənmişlər” [1, s.100; 6, s.238].

“Şora batır” dastanının Murin Sengirbekuli variantı

Silsiləyə daxil olan “Şora batır” dastanının onlarla variantı mövcuddur. Dastanın süjet xəttinə görə zəngin variantlarından biri Muhambetnecip Aliakbaruli variantıdır. Burada “Narik batır yurduunu tərk edib Akşa xanın etibarını qazanaraq onun yanında yaşamağa başlayır. Bir müddət xoşbəxt yaşadıqdan sonra xanın Mendisuluva gözü düşür. Bundan şübhələnən Narik batır qılıncını çəkib Akşa xanın başını kəsir. Günlərin bir günü gecə

qaranlığında onların evinin ortasında bir işıq peyda olur və əkiz uşaqlar – Şora və Şirin doğulur” [3, s.191-207].

Dastanın daha maraqlı bir variantı Molla Musa variantı adlanır. Bu, yarımçıq variant hesab olunur. Dastanda göstərilir ki, “Noqayların birliyinin pozulduğu bir zamanda Kazan şəhərində qırx min evli Tama uruğunda Narıkbay adlı zəngin bir bəy var idi. Onun Kulkamis adlı bir xanımla uzun müddət evli olmalarına baxmayaraq, övladları olmurdu. O, arvadı Kulkamisla birlikdə bütün müqəddəs ziyarətgahları gəzib övlad istəyir. Qısa müddətdən sonra onların bir oğlu olur. Babay Tüküti dilənçi libasında gəlib uşağa Er Şora adını qoyur” [4, s.25-190].

Dastanın bütün variantları orta əsrlərdə Orta Asiyaya hakim kəsilən etnoqrafik ənənələri özündə əks etdirir. Murin Sengirbekuli variantı da kifayət qədər zəngin və maraqlı bir variantdır. Həmin variantın qısa məzmunu aşağıdakı kimidir.

“Kalmıqların Aktaş adlı xanı Şoranın Taspaker adlı atını gətirmək üçün öz adamlarını göndərir. Narik atı adamlara vermir, amma at çöldəki hay-küydən ürkerək ahırın qapısını qırıb çölə çıxır. Adamlar da Taspakeri tutub aparırlar. Narik qoca olduğu üçün onların arxasınca gedə bilmir. Şora xanın adamlarını Balbulak çayında tutur, əl-qollarını bağlayıb atı ilə birlikdə yurduna gətirir. Narik adamları buraxıb kalmık xanı Aktaşə xəbər göndərərək Şoranın səkkiz gün içərisində onun üzərinə hücum edəcəyini bildirir. Sonra Narik oğluna noqayların arasındakı kasıb adamlara səkkiz gündən içərisində Aktaş xanın yurduna gedib tərک edilmiş kalmık elindəki qənimətləri götürmələrini deyir. Aktaş qorxaraq mal-mülkünün arasında ən dəyərlili olanını götürüb yurdu boşaldır. Səkkiz gün sonra Şora tərک edilmiş kalmık elinə gəlir. Qənimətləri kasıblara paylayıb geri dönür. Amma onun niyyəti Aktaş xanı öldürmək idi. O, bu niyyətini dostu Kulınşaka deyir və iki dost yola çıxırlar. İki ay sonra Aktaş xanın yerini-yurdunu tapırlar. Bu dəfə Aktaş xan onların qarşısına iki min nəfərlik ordu ilə çıxır. Qanlı döyüş başlayır. Bir gün bir gecə döyüşəndən sonra Kulınşak Aktaş xanın başını kəsir. Sağ qalan əsgərləri və qənimətləri götürüb Noqay elinə geri dönürlər. Ata-anası onların bu uğuruna sevinib Kazan xanının qızı Hancanın ona evlənmək üçün məktub göndərdiyini deyirlər. Kulınşakla Şora Kazana gedirlər. Adilşə xan məclis qurub toy edir. Sonra Narik xan toya hazırlaşır. Üç gün toy çalınır. Bir müddət sonra Şora Kulınşakla birlikdə kalmık elinə səfərə çıxırlar. Kalmıqlar da Noqay elini ələ keçirmək üçün yola çıxmışdılar. Kalmık elinə yarım günlük məsafədə iki dost iki min nəfərlik ordu ilə qarşılaşır. Qanlı döyüş başlayır. İyirmi günlük döyüşdən sonra noqaylar qənimətləri və əsgərləri ələ keçirib geri dönürlər. İki ildən sonra iki noqay igidi yenə kalmıqlar üzərinə səfərə çıxırlar. Kulınşak yolda Şoraya atdan enib bir az dincəlmələrini deyir. Şora onu qoruyan qoruyucu ərvahının olduğunu söyləyir. Ona görə də onun dincəlməyə ehtiyacının olmadığını deyir. Kulınşak ərvahı görmək istədiyini bildirir. Əgər onun ərvahı kimsə görsə, Şora öləcəyini deyir. Kulınşak isə canlı olan heç bir şeydən qorxmadığını söyləyir. Şora sağ tərəfindən bir əjdahanın çıxacağını, Kulınşakı udmaq istəyəcəyini, amma əlini tərپətsə, yaxud silah çıxarsa, Şora qeybə çəkəcəyini deyir. Kulınşak razılaşır, qəfildən qərribə səslə birlikdə bir əjdaha peyda olur. Ağzını açıb Kulınşakı udmaq istəyəndə o, qeyri-ixtiyari qılıncına əl atır. Əjdaha qeybə çəkilir. Kulınşak arxasına dönüb Şoranı axtarır, amma yer yarılıb Şoranı udmuşdu. Kulınşak üzüntüdən kalmıqların üzərinə səfəri yarımçıq qoyub geri dönür. Utancından və üzüntüdən gedib Şoranın ailəsinə xəbər verə bilmir. Yaşlı bir adamı xəbərçi göndərir. Qoca uyğun dillə Şoranın Allahın rəhmətinə qovuşduğunu ailəsinə deyir. Hancan baş verənləri öyrənmək üçün Kulınşakın yanına gəlir. Kulınşakın halını görə Hancan bir həftə sonra onun otağına gəlməsini söyləyir. Bir həftə sonra Kulınşak Şoranın qılıncını və silah-sursatını götürüb Hancanın otağına gəlir. Hancan bundan sonra onlardan istifadə edən kimsəsinin olmadığı üçün hamısını yandırır. Atı Taspakeri isə kəsib Şoraya ehsan verir” [5, s.668-743; 16, s.297-323].

Nəticə

“Şora batır” dastanı yazıya alınana qədər və hətta ondan sonra belə jırav-söyləyicilərin repertuarlarında aktiv yer alıb. Sovet İttifaqının türk qəhrəmanlıq dastanlarının toplanması, tədqiq olunması və nəşrinə qoyduğu qadağalar, əslində “Şora batır” dastanı kimi onlarla epik mətnlərin öyrənilməsi məsələsini arxa plana keçirmişdir. Amma buna baxmayaraq, xalq şifahi ənənədə belə dastanları mühafizə edə bilmişdir. Ahıl yaşlarında olmasına baxmayaraq, çox çətinliklə də olsa, Murin Sengirbekuli ömrünün sonunda “Şora batır” kimi onlarla dastanı yazıya aldırmağa müvəffəq olub.

Bu gün “Qırx batır” dastan silsiləsi məhz Murin Sengirbekulinin ifasında tam hesab olunur. Silsiləyə 36 dastan daxildir. Onlardan 29-u onun ifasında. Yerdə qalan 7 dastanı da jıravın ayrı-ayrı vaxtlarda, silsilədən kənarında söylədiyi variantları əsas götürərək tam hesab edə bilirik. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, “Şora batır” dastanının onlarla variantının olmasına baxmayaraq, biz, Murin Sengirbekuli variantını əsas götürürük. Çünki silsilənin ənənəvi qaydasına yalnız onun söylədiyi variant tam uyğun gəlir.

Ədəbiyyat

1. Arıkan, M. (2003). *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
2. *Kazak Destanları – IV. Kırım`ın Kırk Batırı*. (2007). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
3. *Kıssa-i Narik oğlu Şora Batur. Kazak Destanları – V*. (2010). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. S. 191-207.
4. *Şora Batır. Kazak Destanları – V*. (2010). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. S. 25-190.
5. *Şora. Kazak Destanları – IV. Kırım`ın Kırk Batırı*. (2007). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. S. 668-743.
6. Абдулғазиева, Б. (2011). «Қырымның қырық батыры» жырының әдеби маңызы мен зерттелу тарихнамасы. *ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы*. №2(132), б. 237-239.
7. Абткаримов, У.М., Айтбаев, А.Б. (2019). Историография ногайлинского героического эпоса от казахских сказителей-жырау и акынов XIX в. – первой половины XX в. *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы*. 2 (127), с. 47-55.
8. *Дала фольклорының антологиясы. Батырлар жыры*. 10 томдық, 2 том. Алматы, Brand Book. – 2019. – 572 б
9. Жирмунский, В. (1974). *Тюркский героический эпос*. Ленинград, Издательство «Наука» Ленинградское отделение, 728 с.
10. *Казакстан, национальная энциклопедия*. (2006). 4том, Алматы, Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы».
11. Мухаметзянова, Л.Х. (2022). Чура Нарыков – политический деятель Казанского ханства. *Золотоордынское обозрение*. 10 (1), с. 212-228.
12. Сатпаев, К.И. *Собрание трудов*. (2001). В 8-ми томах. Том 8. Алматы, НИЦ «ҒЫЛЫМ».
13. Сауранбаев, Н. (1942 жыл, 19 июль). Халық өнерінің қазынасы – Мұрын жырау. *«Социалистік Қазақстан» газеті*.
14. Сикалиев, А. *Ногайский героический эпос*. (1994). Черкесск, КЧИГИ.
15. Черкесова, А. (2017). Героический эпос «Шора батыр» в музыкальном фольклоре ногайцев. *Южно-Российский музыкальный альманах*, по. 3, с. 11-16.
16. *Шора батыр. Дала фольклорының антологиясы. Батырлар жыры*. (2019). 10 томдық, 2 том. Алматы, Brand Book, б. 297-323.

17. Каратаев, А. *Қырымның қырық батыры*. https://vk.com/wall-38304529_307924
18. *Мой прадедушка Зейид!!!* <https://kaybalieva.livejournal.com/1438.html> 11.03.2010
19. *Мұрын Жырау Сеңгірбекұлы*. https://kaz.inform.kz/news/muryn-zhyrau-sengirbekuly_a2209105/ 02.11.2009

MURIN SENGIRBEKULI'S VERSION OF THE EPIC "SHORA BATIR" IN THE EPIC SERIES ABOUT "FORTY BATIR"

Gumru Shahriyar

Institute of Folklore of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

The final link in the "Forty Batyrs" cycle of epics – "Karadon Batyr and his descendants" – is the epic "Shora Batyr". There are numerous versions of the epic, belonging to the Crimean, Kazan, and Dobrudja Tatars, Kazakhs, Karakalpaks, Kyrgyz, and Nogais. The epic "Shora Batyr", still actively performed in the repertoire of Central Asian storytellers, has since ancient times been widely used in the repertoires of Nurym, Murat Mönkeuly, and Kashagan Zhiravs. They created a great school after them, and prominent representatives of that school, such as Musa, Sugir, Omir, Aytkul, Ötkelbay, Duysenbay, and Murin, learned the epic "Shora Batır" from their narration.

The epic cycle "Forty Batyrs" consists of four parts, and the second cycle, including "Shora Batyr", contains ten epics. Each of the epics included here was studied separately. The epic "Shora Batyr" began to be studied in the 19th century. The first scientific studies on the epic belong to such scholars as Ch. Valikhanov, P. Falev, S. Seyfulli, Kh. Jumaliyev, S. Mukanov, B. Kenjebayev, M. Auezov, R. Berdibayev, A. Ospanuli, T. Tokbergenov and others.

The article will discuss Murin Sengirbekuli's version of the epic "Shora batır".

Key words: epic text, epic plot, "Shora batyr", Murin Sengirbekuli, Murin-jirav, jirav-narrator

ВЕРСИЯ ЭПОСА «ШОРА БАТЫР» МУРИНА СЕНГИРБЕКУЛИ В ЭПИЧЕСКОМ ЦИКЛЕ О «СОРОКА БАТЫРОВ»

Гумру Шахрияр

Институт фольклора Азербайджанской национальной академии наук, Баку, Азербайджан

Последним звеном в цикле эпосов о «Сорока батырах» – «Карадон батыр и его потомки» – является эпос «Шора батыр». Существует множество вариантов эпоса, принадлежащих крымским, казанским и добруджинским татарам, казахам, каракалпакам, киргизам и ногайцам. Эпос «Шора батыр», до сих пор активно исполняемый в репертуаре сказителей Средней Азии, с древних времён широко использовался в репертуаре Нурыма, Мурата Мёнкеулы и Кашагана жиравов. После них возникла великая школа, видные представители которой, такие как Муса, Сугир, Омир, Айткул, Откелбай, Дуйсенбай, Мурин, заимствовали эпос «Шора Батыр» из своего языка.

Эпический цикл «Сорока батыров» состоит из четырёх частей, а второй цикл, включающий «Шора батыр», содержит десять эпосов. Каждый из вошедших сюда эпосов изучался отдельно. Эпос «Шора батыр» начал изучаться в XIX веке. Первые научные исследования по эпосу принадлежат таким учёным, как Ч. Валиханов, П. Фалев, С. Сейфулли, Х. Джумалиев, С. Муканов, Б. Кенжебаев, М. Ауэзов, Р. Бердибаев, А. Оспанулы, Т. Токбергенов и другим.

В статье рассматривается версия эпоса «Шора батыр» Мурина Сенгирбекули.

Ключевые слова: эпический текст, эпический сюжет, «Шора батыр», Мурин Сенгирбекули, Мурин жирав, жирав-сказитель